

• KÜLTÜR VE SANAT

Kutadgu Bilig'de Eğitim Bilim ve Akıl

İbrahim ARSLANOĞLU

Eğitim yoluyla öğrencilere bilgi, beceri ve tutumlar kazandırılabilirdiği gibi, kültür aktarımı da yapılabilmektedir. Milletleri yaşatan kültürleridir. Zaten eğitimin kendisi de bir çeşit kasıtlı kültürlemedir.

Kültürleme, bir kişinin içinde yaşadığı toplumun kültürünü öğrenmesi, benimsemesi ve onu yaşamasıdır (Ergün, 1987: 59). Çünkü ilkokulda öğrenci, önce toplumun dilini, sonra örf, adet, gelenek ve ahlak kurallarını öğrenir ve bunları yavaş yavaş benimseyip, uygulamaya başlar.

Türk eğitim sistemi, kültürleşmeyi gerçekleştirmezse, yeni yetişen nesillerin kendi toplumlarına yabancılaşması önlenemeyebilir. Türk tarihinde yabancılaşmanın örneklerine rastlıyoruz. Çeşitli ülkelere sızan Türkler, zamanla kimliklerini kaybetmişlerdir (Sezer, 1981: 190). Atilla'nın torunları olan Macarlarla Bulgarların bugün Türklükle ilgilerinin kalmadığını biliyoruz.

Kutadgu Bilig, Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından yazılmış ve Kaşgarlı Hükmü'den Hasan Bin Süleyman Aslan Han'a sunulmuştur (Akyüz, 1994: 27). Yazar, döneminin büyük bilgini ve devlet adamıdır (İnan, 1970: 112). Agop Dilaçar'a göre O, müslüman olduğu için İslam dininin bütün Türk-

ler arasında ve Orta Asya'da yayılmasını istemiştir (Dilaçar, 1995: 152).

Mutluluk veren bilgi anlamına gelen Kutadgu Bilig (Akyüz, 1994: 27), diğer Uygurca metinlere göre daha Öztürkçe olmakla birlikte, ilk defa bu eserle Arapça ve Farsça kelimeler de Türk diline girmiştir (Caferoğlu, 1974: 59-60). Yazar yine de eserini Türkçe yazmakta başarılıdır, çünkü kullandığı yabancı kelimelerin oranı % 10'dan fazla değildir (İnan, 1970: 112). Bu konuda Kutadgu Bilig'in manzum önsözünde şunlar yazılıdır: "Arapça ve Farsça kitaplar çoktur, bizim dilimizde bütün hikmetleri toplayan yalnız budur (73).

Eserde üç önsöz bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Reşit Rahmeti Arat tarafından yazılmıştır. Önsözlerden ikincisi nesir, üçüncüsü ise nazım şeklinde kaleme alınmıştır. Manzum olan önsöz, 77 beyitten oluşmuştur.

İkinci önsözde: "Bu kitabı yazan Balasagunlu (24) takva sahibi bir zattır. Eserini Kaşgar'da (25) tamamlamış ve Tavgaç Buğra Han'a sunmuştur (26). O, yazarın değerini takdir ederek yükseltmiş ve O'na Has Hacibliğini vermiştir (27). Bundan dolayı O'nun adı ve şöhreti dünyaya yayılmıştır (29)", denilmektedir.

Üçüncü önsözde: "Müellif bnu Buğra Han zamanında ve Han dili ile söylemiştir (23). Tavgaç Kara Buğra Han'ın huzurunda eserini okumuştur (60). Ben de bu birkaç harfçigi sana vasiyet olarak bıraktım; bana dua etmeyi unutma (53)", beyitleri yazılıdır.

Yukarıdaki ifadelerden an-

Zamanımızda gerek toplumsal hayatımızda ve gerekse bireylerin günlük hayatlarında rehber ve ölçü olarak kabul edilen akıl, mantık, bilim ve hukukun yüzyıllar önce Kutadgu Bilig'de üzerinde durulduğunu görüyoruz.

• Doç.Dr. İbrahim ARSLANOĞLU, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

laşılacağı üzere her iki önsöz de, Yusuf Has Hacib'e ait değildir, bunlar esere sonradan ilave edilmiştir.

Yusuf Has Hacib, eserini nazım şeklinde yazarak 6645 beyitten oluşturmuştur.

Kutadgu Bilig'de insan ele alınmakta, onun toplumdaki yeri ve devlet hayatındaki fonksiyonları belirlenmeye çalışılmaktadır. Eser, Tann'ın adı, O'nun birliğini tasdikle (tevhid) ve O'na şükürle başlar. Sonra Hz. Muhammed'in niteliklerinin sayıldığı ve övüldüğü kaside ve dört halifenin övgüsü ile devam eder. Sonra parlak bahar mevsiminin tasviri ve Büyük Bugra Han'ın övülmesi yer alır. O'nun arkasından insanın değerinin bilgi ve akıldan geldiği, dilin meziyet ve kusurları, iyilik etmenin faydaları, bilgi ile aklın meziyet ve faydaları bölümleri bulunmaktadır. Bu bölümlerden sonra halk, bilginler, tabipler, şairler, rüya tabircileri, müneccimler, efsuncular, çiftçiler, satıcılar, hayvan yetiştiricileri, zanaatkarlar gibi çeşitli meslek erbabı ve sosyal gruplarla ilişkiler ve onlara nasıl davranılacağı, evlenilecek kişide aranılacak vasıflar, çocuk terbiyesi, doğruluğun fazileti gibi bölümler yer alır.

Eser, nazım şekli olarak mesnevi tarzında yazılmıştır (Binar, 1970: 112). Yusuf Has Hacib eserinde, insan melekelerini "adalet, iktidar, idrak ve kanaat"ten ibaret bularak bunları birer kişi şeklinde tanımlar (Köprülü, 1984: 22). Bu şahıslardan Küntoğdu (hükümdar) kanun ve adaleti, Aytoldı (vezir) bilgeliği ve mutluluğu, Ögdülmüş (vezirin oğlu) akıl ve bilimi, Odgumus (zahit) kanaati ve akıbeti temsil eder (Akyüz, 1994: 27; Tercüman, 1982: 365).

Yazar kendisini ilk Türk-İslam devleti olan Karahanlılar'ın ideoloğu olarak görür ve bu devletin yükselmesi için gerekli olan devlet örgütünü açıklamaya gayret eder (Tercüman, 1982: 365).

Kutadgu Bilig'de İslamdan önceki Türk kültürünün kuvvetli etkilerine rastlıyoruz. Yusuf Has Hacib, Türk halk bilgeliğini öğ-

renmekle kalmamış, bunları eserinin temel unsurları haline getirmiştir (İnan, 1970: 112). O, İslamdan önceki Türk düşünürlerini çok iyi bildiği gibi, El-Biruni (972-1084), İbn Sina (980-1037), Ömer Hayyam (1040-1123) gibi büyük Türk ve İslam bilginlerinden de haberdar olmuş ve onlardan faydalanmıştır (a.g.y., 112).

Kutadgu Bilig'in yazılmasının nedeni, Karahanlılar'ın Türk kültürü ve milli geleneklerini koruması olmalıdır (Kafesoğlu, 1980: 48).

Eser, Türk tarihinin önemli ve yeterince araştırılmamış bir devrini anlatır, bu dönemdeki siyasal ve sosyal değişimleri açıklar (Tercüman, 1982: 365). Söz konusu dönemde Orta Asya Hanedan mensuplarının birbirleriyle savaşmaları ve iç kavgalar yüzünden toplum bir kaosa sürüklenmiş ve ahlak prensiplerinin yeniden düzenlenmesi bir ihtiyaç haline gelmiş olabilir (Büyükdüvenci, 1990: 1).

Kutadgu Bilig'de yigittik, namusluluk, sadakat, büyüklere saygı ve alçak gönüllülük gibi insanî özellikler en önemli ahlak esaslarını ve kurallarını oluşturur (Ülkü Taşır, 1970: 92).

Kitapta üzerinde en fazla durulan hususlardan birisi, hayatın geçici ve ölümlü olmasıdır. Eserde maddi ve manevi hayat arasında sağlam bir denge kurulmaya çalışılır (Tercüman, 1982: 365).

Kutadgu Bilig, bir siyasetname olduğu kadar bir ahlak ve davranış kitabıdır (Akyüz, 1994: 25). Duygular yerine akılcılığı vehimler yerine gerçeği görmeyi ön planda tutan eser, devlet yönetiminde, meslekleri değerlendirmede ve onları icra edişte, bilgiyi ana prensip olarak kabul eder (Kafesoğlu, 1980: 16).

Kutadgu Bilig, toplumsal pek çok konuyu ele almış, devlet işlerinden eğitim-öğretime, sağlık kurallarından turizme kadar bir çok sorun tartışılarak (Bilhan, 1988: 17) zamanına göre çözümlere kavuşturulmuştur.

Bilim dünyasına A. Jaubert tarafından 1825 yılında tanıtılan Ku-

tadgu Bilig'in (Karamançoğlu, 1970: 127) çeşitli yönleriyle ele alınması gerektiği kadar incelendiği söylenemez.

Reşit Rahmeti Arat tarafından Anadolu Türkçesine çevrilen Kutadgu Bilig, Almanca, İtalyanca ve Rus dillerine çevrilmiştir (Büyükdüvenci, 1990: 1).

Eser, sadece Türk dili ve edebiyatı mütehassıslarını değil, tarih, felsefe, sosyoloji, siyaset bilimi, hukuk, sosyal antropoloji, sosyal psikoloji ve eğitim bilimi uzmanlarını da yakından ilgilendirmektedir. Bu mütevazı çalışmada Yusuf Has Hacib'in eğitim, bilim, akıl, insan ilişkileri ve ahlakla ilgili görüşleri ele alınmış ve incelenecektir.

Kutadgu Bilig'de eğitim-öğretim, öğrenme ve öğretme konuları şöyle ifade edilmiştir:

1. İki türlü insana insan derler: biri öğrenen, biri öğretene (3217).
2. Bu ikisinden başkasını hep hayvan olarak kabul et, hangisini istersen onu seç (3218).
3. ...Çocuk bilgi isterse, öğrenmeye küçük yaşta başlamalıdır (1822).
4. Bilgi ve fazilet öğren, ona hürmet et, bu fazilet sonra sana da hürmet temin eder (3013).
5. İnsan bilmezse öğrenir, bilir; bildikten sonra arzusuna kavuşur (4019).
6. İnsan öğrenerek alim olur, bilgi sahibi olduktan sonra her işi yoluna girer (4022).
7. Eğer henüz öğrenmedi isen, bilgi öğren ve ibadetlere ondan sonra başla (3221).
8. Senin ay gibi bir kuzn ve oğlun doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başkalarına bırakma (4504).
9. Baba, oğlunun yetişmesi için emek sarfederse, oğlu o terbiye altında iyi olarak yetişir (1218).
10. Baba çocuğunu sıkı terbiye altında yetiştirirse, annesi ve babası bundan dolayı saadet duyar (1219).
11. Kim çocuklarını nâz içinde ye-

tiştirirse, o kimseye ağlamak düşer, keder ona mu-kadderdir (1223).

12. Ey baba olan, çocuğunu sıkı terbiye et, arkadan gelenler sana gülmesinler (1227).
13. Çocuklara fazilet ve bilgi öğretmeli ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler (1228).
14. Oğul-kıza bilgi ve edep öğret, bu her iki dünyada onlar için faydalı olur (4508).
15. Oğula bütün faziletleri tam olarak öğret, o bu faziletlerle ileride mal sahibi olur (4508).
16. Oğulu başıboş dolaşmaya bırakma; başıboş kalırsa her tarafa gider ve yazık olur (4509).

Yusuf Has Hacib, insan olmanın özelliklerini öğreten ve öğrenen olarak kabul ederek, bu ikisinin dışındaki insanları hayvandan farksız kişiler olarak görür. Yine çocukların evde terbiye edilmesi onların terbiyelerinin başkalarına bırakılmaması, çocukların iyi yetiştirilebilmeleri için nazlı olarak büyütülmelerini tavsiye eder.

Yusuf Has Hacib; bilgi, bilim ve bilginlerle ilgili düşüncelerini şöyle açıklar:

17. Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir; bilen ve anlayan her vakit dileğine erişir (155).
18. Bilginin manasını bil; bak bilgi ne der; bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır (156).
19. Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilmezse, insan çabuk ölür (157).
20. Anlayışın insana faydası çok olur; insan bilgi bilirse, aziz olur (160).
21. Bilgisiz insan şüphesiz kördür, ey bilgisiz yürü, bilgiden nasibini al (179).
22. Bilgi sahibi insanlar pek azdır; bilgisiz ise çoktur... (199).
23. Bilgisiz bilgiliye daima düşman olmuştur; bilgisiz bilgili ile her zaman mücadele halindedir (1817).
24. Bütün iyilikler bilginin faydasıdır; bilgi ile göge dahi yol

bulunur (208).

25. Dünyada bilgiden aziz ne var; bilgisiz olduğunun söylenmesi insan için ağır bir hakaretti (260).
26. Bilgi hiçbir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir; hürsüz ve dolandırıcının eli ona erişemez ve alamaz (313).
27. Bilgisiz adamın düşmanı kendi bildiği ve yaptığıdır... (318).
28. Bilgisizin dili daima kilitli olmalı ve bilgili insan da diline hakim bulunmalıdır (947).
29. Bilgisiz insanın gönlü kumsal gibidir; nehir aksa dolmaz; orada ot ve yem bitmez (975).
30. Saâdet bilgisizi yükseltirse, elbette bilgiliyi şöret ve nam ondan daha çok yükseltecektir (1711).
31. Bilgisize saâdet ve ikbal gelirse de, bil ki, bu saâdet onda devamlı olmaz (1712).
32. Bilgisize devlet ve saâdet gelirse, halkın arasına fesat girer ve bu, memleket için öldürücü bir felaket olur (1780).
33. İnsan hayvandan bilgisi ile ayrılmıştır; bilgiden daha büyük başka ne vardır (1843).
34. Bilgili ve zeki insanın bilgisi memleket için bir zinetir (2167).
35. İnsan bilgisi ile büyür ve şöret bulur; herkesten üstün olur ve her işi başanır (2451).
36. Bilgisiz adam boş bir kalıptan ibârettir; bilgili kimsenin yeri gökten daha yüksektir (2452).
37. Bilgi edin, anlayış sahibi ol, vaktini boş geçirme, vakti gelince, o sana iyilik getirir (3014).
38. Bütün kör düğümler bilgi ile çözülür; bilgi bil, anlayışlı ol, akıl ile yaşa (3168).
39. Bilgi ile iş gör, sözün doğru olsun; öğrenmekte devam et, bugünü boş geçirme (3169).
40. Bilgili insan fani olana gönül vermez (3558).
41. Her işi hava ve hevesine göre yapan adama, bilgili demek

caiz değildir (3641).

42. İnsan bilmezse öğrenir, bilir; bildikten sonra arzusuna kavuşur (4019).
  43. Bilgisiz insandan uzak dur, kaç; bilgisizin sözü ve hareketi daima kabadır (4453).
  44. Her türlü işi bilgi ile işle; her güzel iş bilgi ile meydana gelir (5253).
  45. Bilgisiz için bu dünya cennettir; o huzur içinde avunur ve hiçbir şeye ihtiyaç hissetmeden yaşar (6382).
  46. Bilgi bil, yerin baş köşe olsun; bilgi insan için sağlam bir kalkanıdır (6605).
  47. Bilginin yüzü gülmez, onun yüzü her vakit düşünceli ve çatıktır; bilgisiz daima sevinç içinde katıla katıla güler (6612).
  48. Alimler sulak yerlere benzerler; nereye ayak vururlarsa, oradan su çıkar (974).
  49. İnsan öğrenerek alim olur; bilgi sahibi olduktan sonra, her işi yoluna girer (4022).
  50. İnsan doğuştan âlim olmaz, sonradan öğrenir (4021).
  51. Alimlerin ilmi, halkın yolunu aydınlatır (4341).
  52. Alimlerin ilimlerini öğren, bilgilerini bil; ... onlara dil uzatma (4344).
- Denilebilir ki, Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönemde bilime bu kadar yüksek değer veren başka bir eser gösterilemez. Yusuf Has Hacib, bundan yaklaşık bin yıl önce bütün sorunların bilimle çözülebileceğine dikkat çekmiştir.
- Batı dünyasında 17. yüzyılda Fransa'da Descartes tarafından ortaya atılan akılcılık felsefesi, yüzyıllarca önce Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib tarafından işlenmiştir. Şimdi Yusuf Has Hacib'in akılcılıkla ilgili beyitlerine bir göz atalım:
53. Akıl, karanlık gecede bir meşale gibidir... (288).
  54. Bütün hürmet ve itibar akıl içindir; akılsız adam bir avuç balçık gibidir (297).
  55. İnsanları iyi seçebilmek için akıllı olmak lazımdır (327).

56. Tanrı kime akıl, anlayış ve bilgi verirse, o bütün arzularına nâil olur (1258).
57. ... Kim akıllı insanın sözünü tutarsa, işi yoluna girer (1701).
58. Akılunun işi hep ölçüye göre biçilir; bilgisizin işi ise hep gelişigüzel kesilir (1777).
59. Akıllıya saâdet ne güzel yakışır... (1778).
60. Bilgiyi ve faziletü insan öğrenebilir; fakat akıl ise, insan ile birlikte doğar (1825).
61. Akıl, şüphesiz Tanrının ihanıdır; insan akıl ile bin türlü iyi kusmet ve nimete nâil olur (1829).
62. Akıllı insan insanların büyüğüdür; akıl insan için bir türlü faziletin başıdır (1830).
63. Akılsız insana insan dememeli; ne kadar soylerse söylesin, ona inanmamalı (1831).
64. Akılsız ölüdür, akıllı ise diridir... (1839).
65. Her türlü iyilik akıldan gelir; insan bilgi ile büyür (1841).
66. Akıllı ol ve bilgi öğren; bilgi ile söyle, sözün muteber olsun (1846).
67. Akıl bir meşaledir, kor için gözdür; ölü için can, dilsiz için sözdür (1861).
68. Akıllı doğrudur, dili ve sözü yumuşaktır; hareketinin esası doğru üzerine kurulmuştur (1866).
69. Akıl hareketi ihtiyardır fakat kendisi gençtür; akıl nerede ise git, yapış (1870).
70. İnsan her işe başlarken bilgi ile başlar ve akıl ile sona erdirir (1967).
71. İş akıllı insanlar başlanır; akılsız kimseleri işten uzak tutmalıdır (1990).
72. Akıl, anlayış ve bilgi tam olarak kimde varsa; kötü ise onu iyi, küçük ise büyük bil (1994).
73. Akılsız adam, meyvasız ağaç gibidir; aç kimse meyvasız ağacı ne yapsın (2455).
74. Akıllı olan insan hiçbir şeyi unutmaz; işini hesaplı ve düşünerek görür ve hiçbir vakit

yanılmaz (2770).

75. Her işi akıl ile işle, nefsin esiri olma, gönünü diri tut (5196).
76. Akıllı insan için dünya dikenlerle doludur; yere basınca ayağına batar, dikkat etmek lazımdır (6383).

Akılcılık, her ne kadar kültürümüzde yüzyıllarca önce ele alınıp işlenmişse de, genellikle duyguları ağır basan bir toplum olduğumuz söylenebilir. Çünkü sıradan vatandaş şöyle dursun, devlet adamlarımız, aydınlarımız ve hatta bilim adamlarımızdan bazılarının bile zaman zaman duygusal davranışlarda bulduklarına şahit olunuyor.

İnsanlar arasında haberleşme dile sağlanmaktadır. Sağlıklı iletişimin kurulabilmesi, büyük ölçüde dilin doğru ve güzel kullanılmasına bağlıdır. Kutadgu Bilig'de bu konudaki düşünceler şöyle ifade edilmektedir:

77. Söz bilerek söylenirse bilgi sayılır, bilgisizin sözü kendi başını yer (170).
78. İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır; biri iyi iş, diğeri iyi söz (8).
79. Kendine ölümsüz bir hayat dilerken, ey hakim işin ve sözün iyi olsun (183).
80. ... Sözün faydası büyüktür; söz yerinde kullanılırsa, kulu yükseltir (1001).
81. İnsanlara kaba söz söyleme; kaba söz alev alev yanan bir ateştir (1415).
82. Söylenmeyen söz, som altın sayılır; ağızdan çıkınca bakır olur (1916).
83. Ağızdan çıkan sözler şekerden daha tatlı olsun; böylece bey-kul, büyük-küçük, hepsi sana boyun eger (2070).
84. Güler yüz ve tatlı söze insan ısınır; insan kime ısınırsa, ona kul-köle olur (2479).
85. Hoş-sohbet insanlar, her yerde iyi kabul görürler; sözde usta kimse, işte de muvaffak olur (2661).
86. Yiğit o kimsedir ki, insanlar arasında gezer, fakat dilini muhafaza eder ve böylece

baş köşeye oturur (3425).

87. Söz uzun olursa bıktırır, akıllı insanlar sözü kısa keserler (3938).
  88. Kendini herkese sevdirmek istersen, sözün ve fikrin birbirine uygun olsun ve dilin tatlı olsun (4280).
  89. Çok söz söyleme, kendine hakim ol ve dilini muhafaza et; çok söylenen sözün kıymeti olmaz (4332).
  90. Her sözü söz diye ağızdan çıkarma; lüzumlu olan sözü düşünerek ve ihtiyatla söyle (4334).
  91. Eğer sana sert söz söyleyen olursa, buna kızma; doğru söz sert olur, sen buna karşı sertlik gösterme (5775).
  92. Doğru söz acıdır; ona hazmedebilirsen yanın faydasını görürsün, o sana zevk verir (5777).
- Kutadgu Bilig; toplumsal hayat, insan ilişkileri ve ahlak konularını da incelemiştir.
- Yusuf Has Hacib, iyi insanın özelliklerini ve doğruluğun faziletini şöyle dile getirir:
93. İnsanlardan uzaklaşıp, yalnız yaşama, başkasının kusurunu görme, kendine bak (3505).
  94. İyi insan, hergün yeni bir arzusuna nâil olur; kötünün sıkıntısı ise, hergün bir kat daha artar (349).
  95. İnsan gününün mesut geçmesini isterse, bunun çâresini doğrulukta aramalıdır (129).
  96. Ey iyi insan, iyilik yapmakta devam et; iyilik ihtiyarlamaz, onun ömrü ebedidir (1639).
  97. Zenginlik ve dünya nimetleri istersen, bunlar doğruluk ile elde edilir (1744).
  98. Ahiretini de mamur etmek istersen elinden gelirse, bunun çâresini doğrulukta ve imanda ara (1745).
  99. Kötülere haşmet ve siyaset, iyilere ise daima hürmet lazımdır (2203).
  100. Büyüklük dilerken, yiyecek ve içecek dağıt; uzun ömür istersen, o da bununla bulunur (2322).
  101. Gönül sahibi olan insan ver-

- diği sözü unutmaz; gönül sahibi olmayan insan ise, sözünü tutmaz (2470).
102. Doğruluk bir sermayedir ve bütün iyilikler bu sermayenin kândır, bu kâr ile insan ebedi tadı bulmuştur (2756).
103. İnsana doğruluk ve iyi hareket lazımdır; insan bunlar ile arzu ettiği sevinci bulur (2862).
104. İnsanların iyisi başkalarına faydalı olandır; halk için lüzumlu olan, bu iyi insandır (3248).
105. İyi, halka faydalı olan ve bundan dolayı ona zevk veren şeydir (3271).
106. Başkalarına faydası olmayan insan, ölü gibidir... (3408).
107. İyi insanın düşmanı belli olur; kötünün düşmanı yoktur; kötü zaten ölüdür (3417).
108. Sana kim söğerse, sen onu öğmelisin: böyle olursa, o küstahlardan sayılır, sen de asillerden sayılırsın (3431).
109. Nereye giderse git yalnız iyi ol, soya ve asalete bakma, kendinde iyilik ara (3507).
110. Büyüklenn sözünü dinle, hizmetlerine koş; büyüklerin sözünü tutan, arzusuna erişir (4179).
111. İyi ad ile şöhret kazandıktan sonra, ister yerin üstünde, ister altında ol (5572).
112. İnsan gönlünde iyi niyet besleyerek hareket ederse, o, dünyada istediği her işte muvaffak olur (5732).
113. İnsan bir iyiliğe karşı on iyilikle mukabele etmelidir (5766).
114. Sen bana ne kadar iyi gözle baksan bile, gammazların fitneleri seni benden soğutabilir (5860).
115. İnsanların iyisi, başkalarına her zaman insanca hareket eden kimsedir (5892).
116. Kim iyi hareket ederse, o diridir; kimin tabiatı kötü ise, o daha hayatta iken ölmüş sayılır (5923).
117. Halk kötülük yaparsa, bey de kötülük yapar; kötülere ancak kötülük yapmak suretiyle mani olunabilir (5948).
118. İnsanların seçkini faydalı olan insandır... (6102).
119. Ey deve aygır gibi cesaretle kötülüğe koşan insan, kötülük etme, kötülüğü zehir besler (6166).
120. Kim iyilik ederse, Tanrı bunun karşılığında ona da iyilik verir; ey iyi insan, sen müsterih ol (6262).
121. Kim kötülük ederse, kendisine eder: o kötülüğün karşılığı da kötü olur (6263).
- Ahlaklı insanın özellikleri olan sabır, dostluk, alçak gönüllülük, cömertlik, merhamet, nefse hakimiyet, ölçülülük ve sadakat Kutadgu Bilig'de şu beyitlerle açıklanır:
122. İnsan sabrederse, bozulmuş olan işleri düzeler (1318).
123. İnsan sabrederse, dileğine kavuşur... (1319).
124. Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir; insan sabrederse, göğe bile yol bulur (1322).
125. Kimin arkadaşı ve dostu çoksa, o arkasını sağlam ve yalnız bir kayaya dayanmış demektir (1698).
126. Dostun gönlü kırılırsa, o içinden sana düşman olur; düşmanın bulunduğu yerde huzur sükun kalmaz (3396).
127. Dostu menfaat ve zarar içinde tecrübe et; eğer o bu hallerde de dostluğuna devam ederse, ona sıkı yapış (4208).
128. Dost edinmek kolay, fakat dostluğu muhafaza etmek güç; düşman olmak kolay, fakat barışmak güçtür (4269).
129. Alçak gönüllü insan ne kadar iyi ve güzel olur: onun işi daima yoluna girer (1705).
130. Alçak gönüllü insan, halk arasında sevimli olur: haşin ve kibirli adam ise, sevimsiz olur (2232).
131. Alçak gönüllü kimseler, insanların kalbini kendisine ısındırır; kötü dili ve hiddetli kimseler, insanları kendisinden uzaklaştırır (2295).
132. Cömertlik çok iyi şeydir, onu elden bırakmamalı; fakat el kesesinden cömertlik olmaz (2800).
133. Helal dünya malı kazañ, kendine sarfet; açları doyur ve çıplakları giydir (3923).
134. Sana bir kimsen menfaat için düşman olursa, ey cömert, sen kendi menfaatinden vazgeç ve onunla barış (4228).
135. Eğer uzun ömür dilersen, cömert ol: başkalarından mümkün mertebe tuz-ekmeği esirgeme (4279).
136. ... İnsanlığın başı merhamettir (1945).
- 137 İnsanlık adını taşıyabilmek için, iki şey lazımdır, biri merhametli olmak, biri de cömert olup, mal dağıtmaktır (6103).
138. ... Kendine hakim olan insan, rahat ve huzur içinde yaşar (965).
139. Hevesin tesirinde kalma, akıl ile karar ver; ten baş kaldırırsa, bilgi ile hakim ol (3346).
140. Eriğin eri odur ki, herşeye muktedir olur; fakat yapmaya gelince, nefsinin karşı mukavemet eder (3449).
141. Hiçbir işte ölçüyü kaçırma; ölçüyü aşan iş, çığırından çıkar (4984).
142. Arzularına hakim ol; öfkelenirsen, kendini tut; nefsin eğri yola saparsa, ona mani ol (6097).
143. İnsanların hakikisi sadakatli insandır; sadakatli insanın sözünü tut, o seni büyütür (1359).
- Gurur, açgözlülük, zulüm, yalancılık, fesat, hayasızlık, hıyanet, çekememezlik, kibir, öç alma ve hiddet gibi ahlak dışı davranışları da Yusuf Has Hacib şöyle dile getirir:
144. Asık suratlı, kaba sözlü, kibirli ve mağrur insan, herkesi kendisinden nefret ettirir ve işini yoluna koyamaz (2077).
145. Gurur ile insan göğe yükselemez; alçak gönüllü olmakla da işi bozulmaz (2119).
146. Gurur faydasızdır; o insanları kendisinden soğutur, alçak gönüllülük insanı yükseltir (2120).
147. Fazla kibir ve gurura kapılma:

- bu dünyaya güven olmaz... (1377).
148. Gözü aç adam, hiçbir şey ile doymaz; gözü aç adama bütün dünya kafi gelmez (2001).
149. Aç gözlük, ilacı ve devası bulunmayan bir hastalıktır; onu bütün dünya kahinleri biraraya gelirse, yine tedavi edemezler (2002).
150. Aç gözlüye bütün dünya malı az gelir; olana kanaat eden kimsenin ömrü saadet içinde geçer (5389).
151. Zulüm yanan ateştir, yaklaşanı yakar... (2032).
152. Eğer, zalim sana zulmederse, sen onu affet, din yolu budur (3434).
153. Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar (2039).
154. Nerede fesat olursa, oradan saadet kaçar, gider... (2104).
155. Saadeti bulan kimse, fesada yaklaşmaz, sönmüş olan ateşi fesat tutuşturur (4412).
156. İnsanların aşağısı, hayasız adamdır; hayasızın dili doğru söylemez (2206).
157. Hayasızın yüzü etsiz kemiktir; hayasızın özü ise kapanmaz bir gediktir (2206).
158. Haya olmazsa, insan küstah ve âdi olur; haya sahibi insan dürüst hareket eder (2622).
159. Hiyanet nereye ayak basarsa, faydalı olan herşey oradan çok uzaklara kaçar (2865).
160. Hiyanet eden bir yere el attı mı, deniz bile olsa kurutur (2866).
161. Cekememezlik bir hastalıktır ve uzun bir tedaviye muhtaçtır; ...o kendi kendisini eritir (4253).
162. Oç ve kibiri gönülden atmalı, gönlünde ne varsa, dilinde de o olmalıdır (3428).
163. Hiddet ve öfke insan için fenâdır, bu ikisi yüzünden vücut daima eziyet çeker (332).
164. Yoluna girmiş işi bozan rüşvettir; olgunlaşan işi çiğ bırakan da rüşvettir (2443).

Eserde en çok eleştirilebilecek hususlardan birisi, Yusuf Has Hacib'in kadınlar hakkındaki olumsuz düşünceleridir. Bunlardan bazıları şöyle dile getirilmiştir.

165. Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi dışı gibi olmaz (4513).

166. Yemekte içmekte kadınları erkeklerle katma; eğer katarsan ölçüyü kaçırsınlar (4517).

Eski Türklerin toplumsal hayatında kadın yerini almıştı. Hakanlar çeşitli toplantılara eşlerini de götürüyorlardı. Eser İslamiyetten sonra yazıldığı için, müslümanlığın Türkler arasında yayılması sırasında din ile birlikte Arapların bazı yanlış örf ve adetlerinin de Türklerle geçmiş olabileceği düşünülebilir. Çünkü Yusuf Has Hacib'in aksine İslam dini kadına yüce bir değer vermiştir. Aşağıdaki iki hadis bunu göstermektedir:

- Cennet anaların ayakları altındadır (Öztürk, 1991: 29).

- İlim öğrenmek, kadın ve erkek her müslümana farzdır (a.g.e., s. 50).

İslam dininin kadınlar hakkındaki görüşleri bu şekilde olumlu iken uygulama böyle olmamış, Cumhuriyete gelinceye kadar kadın, toplumdan uzak tutulduğu gibi, eğitim hakkından da mahrum bırakılmıştır.

Bundan başka Kutadgu Bilig'de münecimlik, enfsunculuk gibi bilim, akıl ve mantık dışı düşünce ve anlayışlara itibar edildiğini de görüyoruz.

Eserin eleştirilebilecek bu gibi tarafları yanında O'nun takdir edilebilecek özelliklerinin çok daha ağır bastığı söylenebilir. Örneğin bugün toplumsal hayatımızda bir takım şikayetlerimiz var: Akılcı olmayıp duygusal hareket ettiğimiz, büyük-küçük belli olmadığı, bilime ve bilim adamına gereken değerin verilmediği, çoğu insanların birbirine karşı genellikle nazik davranmadığı vb. örnekleri çoğaltabiliriz. Bütün bu konular, Türk kültürünün temel eserlerinden sayılan Kutadgu Bilig'de ele alınıp incelenmiştir.

Zamanımızda gerek toplumsal hayatımızda ve gerekse bireylerin günlük hayatlarında rehber ve ölçü olarak kabul edilen akıl, mantık, bilim ve hukukun yüzyıllar önce Kutadgu Bilig'de üzerinde durulduğunu görüyoruz.

Milli bir eğitim yapabilmemiz ve gerçek anlamdaki Türk insanını yetiştirebilmemiz için, başta Kutadgu Bilig olmak üzere diğer klasik Türk eserlerinden faydalanmamız gerekir. Bugün okullarımızda Kutadgu Bilig'in dile getirdiği anlamda bir eğitim yaptırabildiğimizi söyleyebilmek zor olsa gerektir.

Kaynaklar

- Akyüz, Y. 1994, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, Kültür Koleji, 5. Baskı.
- Bilhan, S. 1988, Orta Asya Bilgin Türk Hükümdar Devletinde Eğitim-Bilim-Sanat, Ankara, Diyanet Vakfı.
- Binark, N. 1970, "Kutadgu Bilig'de Evlenme ve Çocuk Terbiyesi", Türk Kültürü, Sayı 98, s. 174-178.
- Büyükdüvenci, S. 1990 "Kutadgu Bilig'de Eğitim Mesajı", Türk Yurdu, Cilt 10, Sayı 384, s. 46-48.
- Caferoğlu, A. 1974, Türk Dili Tarihi II, İstanbul, İ.Ü.Ed.Fak., 2. Baskı.
- Dilaçar, A., 1995 Kutadgu Bilig İncelemesi, Ankara, AKDITYK, Türk Dil Kurumu, 3. Baskı.
- Ergün, M. 1987, Eğitim ve Toplum, Malatya, İ.Ü. Eğitim Fakültesi.
- İnan, A. 1970 "Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar", Türk Kültürü, Sayı: 98, s. 112-126.
- Kafesoğlu, İ. 1980, kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, İstanbul, Kültür Bakanlığı.
- Karamanlioğlu, A.F. 1970 "Kutadgu Bilig'in Dili ve Adına Dair", Türk Kültürü, Sayı 98, s. 127-131.
- Köprülü, F. 1984, Türk Edebiyatında İlk Musavvıflar, Ankara, Diyanet İşleri Bakanlığı.
- Öztürk, A. 1991, Kadın İlimhali, Ankara, Kılıç Yayınları.
- Sezer B. Toplum Farklaşması ve Din Olayı, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Tercüman Gazetesi, İlimi Araştırma Grubu. 1982, Ansiklopedik İslam Lügatı, İstanbul, Tercüman Gazetesi.
- Ülkütaşır, M.Ş. 1970, "Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig Üzerine Küçük Bir Araştırma", Türk Kültürü, Sayı 98, s. 91-94.
- 1974, Kutadgu Bilig II, Çev: Reşit Rahmeti Arat, Ankara, Türk Tarih Kurumu.